

UOT791.

Minirə Vaqif qızı Aslanlı
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
Email: miniraaslanli22@gmail.com

KİNODA EKTRANLAŞDIRMANIN NƏZƏRİ HƏLLİ

Xülasə: Kinodramaturgiyanın bir qolu olan ekranlaşdırma dünya kinematoqrafiyasında olduğu kimi, Azərbaycan kinosunda da əhəmiyyətli rol oynayır. Məqalədə xarici ölkələrdə, eləcə də Azərbaycanda nəsr əsərlərinin ekranlaşdırılmasının struktur həlli araşdırılır. Ədəbiyyatımızın Azərbaycan kinosuna olan təsirinə də məqalədə müəyyən qədər yer ayrılıb. Nəsr əsərlərinin 1960-1980-ci illərdə ekranlaşdırılmasının milli kinomuzun inkişafına göstərdiyi təsir də məqalədə əksini tapıb.

Açar sözlər: ekranlaşdırma, nəsr əsərləri, milli kino, interpretasiya, ədəbiyyat, struktur, adaptasiya

Ekranlaşdırma bədii və ya qeyri-bədii ədəbi əsərin kino və ya televiziya adaptasiyasıdır. Filmin adaptasiyası müəllif mətninin sonradan film və ya televiziya serialının əsasını təşkil edən ssenariyə çevrilməsini nəzərdə tutur. Filmin adaptasiyası ədəbi əsərin ekrana köçürülməsi halıdır. Həm klassik, həm də populyar müasir əsərlər ekranlaşdırılır. Rus filoloqu, filologiya elmləri doktoru, Sergey Gerasimov adına Ümumrusiya Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutunun professoru Valeri Mildonun sözlərinə görə, “ekranlaşdırma” müvafiq olaraq universal hadisədir və onun kinoda varlığı ümumestetik qaydanın yalnız xüsusi halıdır [1].

Ekranlaşdırma kinonun inkişafa başlamasından bu günə kimi mühüm rol oynayır [2].

Kitabların ekranlaşdırılması XX əsrin əvvəllərindən bəri cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsidir. O, kinonun inkişafı prosesində təkcə gerçəkliyi deyil, həm də yazıçının yaratdığı bədii aləmi əks etdirməyə başlayır. Ədəbiyyat kinematoqrafiyanın əsasını, təməlini təşkil edir. Çap əsərlərində personajların xarakterlərinin üzə çıxarılması üsulları kinofilmlərdəki üsullardan fərqlənir. Odur ki, söhbət ədəbi əsərlərin ekranlaşdırılmasından gedəndə çox vaxt orijinala onun əsasında çəkilən film arasında tez-tez uyğunsuzluq müşahidə olunur. Vaxt keçdikcə kinointerpretasiyanın süjetində qismi, yaxud tam dəyişiklik tendensiyası formalaşır [3].

Ekranlaşdırma yeni bir sənət əsəridir. Onun özünün ilkin mənbəyi ilə hər detalda üst-üstə düşməsi mütləq deyil, çünki filmin müəyyən vaxtı var və ədəbi əsərin bütün epizodlarını istisnasız olaraq ehtiva edə bilməz. Çəkiliş zamanı rejissor ikinci dərəcəli süjet xətlərindən, detallardan və epizodik qəhrəmanlardan imtina edə bilər, yaxud əksinə, ssenariyə orijinal əsərdə olmayan, lakin rejissorun fikrincə, əsərin əsas ideyasını daha yaxşı çatdıran epizodları daxil edə bilər. Rejissor ədəbi əsərə öz şərhini

ni verir. Bəzən ssenari ayrıca ədəbi əsərin kinematoqraf üçün uyğunlaşdırılmasını ehtiva edir, belə hallarda müəllif həm də ssenari müəllifi olur [4].

Verbal mətni ekrana ötürərkən kitaba salınmış obrazları, hekayələri və stilistikanı əks etdirmək üçün lazım olan ünsürləri müəyyənləşdirmək məqsədilə onun rəsi-onal olaraq hissələrə bölünməsi qaçılmazdır. Rejissor personajların dialoqunu maksimum dərəcədə dəqiq çatdırmaq qərarına gələ bilər. Kitab oxuyarkən insanda süjet, müəllifin ideyaları haqqında öz fərdi düşüncəsi yaranır, digər insanların təsəvvürlərinə oxşamayan personajların obrazları düşüncədə canlanaraq yerini alır. Buna görə də interpretator rejissorun müəyyən baxışını əks etdirən ekranlaşdırmalar əsas mənbəni yüksək qiymətləndirmiş insanlarda çox vaxt məyusluq doğurur. Tamaşaçıların belə filmlərə münasibəti bədii mətnlə oxşar və fərqli cəhətlərin aşkara çıxarılması üzərində qurulur və yaxınlıq nə qədər yüksək olarsa, rəylər də bir o qədər yaxşı olur [5].

Bəşəriyyət tarixi boyunca yaranan ən yaxşı nümunələr xalqların mədəniyyət tarixində toplanır, birləşir, zənginləşir və inteqrasiya edir. Təsviri incəsənət, yazı, illüstrasiya, musiqi, film və s. mədəniyyət tarixinin sadalaya biləcəyimiz bir çox nümunəsi sırasında sadəcə bir neçəsidir. İnsan əməyinin ən gözəl maddi və mənəvi nəticələrindən biri də özünü kino sənətilə göstərər. XIX əsrin ən maraqlı mədəni kəşfi sayılan kino sənəti meydana gəldiyi ilk gündən bu günə qədər böyük inkişaf dövrü keçib. Bu inkişaf dövrü yüksək incəsənət və mədəniyyət ruhuna malik olan xalqlarda özünü daha yaxşı göstərər. Həmçinin dünya film industriyasına öz töhfəsini verir.

Kinoadaptasiyanın əsas problemi ədəbi və ya başqa mənbənin sırf illüstrasiya, onun hərfi oxunması və daha böyük bədii müstəqilliyə getməsi arasındakı ziddiyyət olaraq qalıb.

Dünya kinosunda ən uğurlu ekranlaşdırmalardan biri hesab edilən yazıçı Marqaret Mitçellin eyni adlı romanı əsasında rejissor Viktor Fleming tərəfindən çəkilən “Küləklə sovrulanlar” filmidir. 1939-cu ildə çəkilən film, həmçinin ekranlaşdırılan ilk rəngli film olaraq tarixə düşüb. 1940-cı ildə 12-ci “Oskar” mükafatlarının təqdim edilməsi mərasimində sözügedən film 13 nominasiyadan 10-u üzrə mükafata layiq görü-lüb.

Kino sənəti Azərbaycan mədəniyyətindən də yan keçməyib. Azərbaycan kino sənəti özündə qədim köklərə malik xalqımızın estetik zövqünü, adət-ənənələrini, ha-disələrə baxış bucağını, milli ruhunu, mənəvi dəyərlərimizi birləşdirir. Kino sənəti-mizin ilk nümunələri 1898-ci ildə yaradılıb. Ağ-qara kadrlardan ibarət ilk film nü-munələrimiz arasında “Şəhər bağında xalq gəzintisi”, “Bazar küçəsi səhər çağı”, “Qatarın dəmiryol stansiyasına daxil olması”, “Bibiheybətdə neft fontanı yanğını” filmləri var.

1960-1980-ci illərdə Azərbaycan kinosu yeni mərhələyə qədəm qoyub. 60-cı il-lərin əvvəllərindən Azərbaycanda ədəbiyyatdan adaptasiya olunan filmlərin çəkilişi genişləndirilib. İlk belə kino nümunəsi isə 1960-cı ildə çəkilən “Koroğlu” bədii fil-midir. Azərbaycanın genişekranlı rəngli kinosunun ilk bədii nümunəsi sayılan filmin rejissoru Hüseyn Seyidzadədir.

Bu illər ərzində kino salnaməmizdə mədəniyyət tariximizin qızıl fonduna daxil olan filmlər yaradılıb. Ən yaxşı nümunələr sırasında “Qanun naminə” (1968), “Dəli Kür” (1969), “Yeddi oğul istəram” (1970), “Axıncı aşırım” (1971), “Gün keçdi” (1971), “Dərviş Parisi partladı” (1976) və digər bədii filmlərinin adlarını sadalamaq olar. Bu filmlərin hər biri gətirdikləri yeniliklərlə fərqlənir. Ən əsas məqam isə milli kinomuzda müxtəlif peşə və sənət sahiblərinin həyatından bəhs edən bu ekranlaşdırma kinonu xalqa daha da yaxınlaşdırıb.

1960-cı illərin sonunda Azərbaycanda partiya nəzarətinin güclənməsi kino industriyamıza da öz təsirini göstərmiş. Janr müxtəlifliyinin, rejissor yaradıcılığının, ümumilikdə Azərbaycan kinosunun inkişafı da məhz həmin dövrə təsadüf edir. O dövrlərdə Azərbaycan kinosunda rejissor Arif Babayevin rolu əvəzsizdir. Bir sıra lirik işlərə imza atan rejissor kino sahəmizə ədəbiyyat sahəsindən bir çox əsər köçürüb. Ekranlaşdırdığı əsərlərə misal olaraq “Uşaqlığın son gecəsi”, “Arxadan vurulan zərbə”, “Gün keçdi” filmlərini misal çəkmək olar. Əsasən romantik janra müraciət edən rejissor “Arxadan vurulan zərbə” filmində gözlənilməz gediş edərək yazıçı Elçinin “Ox kimi bıçaq” povestinə müraciət edib. Dedektiv janrında olan ekranlaşdırma rejissor Arif Babayevin dərin müşahidə qabiliyyətinin olduğunu bir daha sübut edib. Kinoda özünəməxsus poetikaya malik olan, sosial-psixoloji obrazlar yaradan rejissor Arif Babayev Azərbaycan filmlərinin ərsəyə gəlməsində örnək mənbə rolunu oynayır.

1968-ci ildə yazıçı Süleyman Rəhimovun “Mehman” əsəri əsasında rejissor Muxtar Dadaşov “Qanun naminə” adlı film çəkir. Film geniş tamaşaçı kütləsi arasında daha çox “Mehman” adı ilə tanınır. Ekran əsərindəki hadisələr 1930-cu illərdə Azərbaycan kəndində cərəyan edir. O vaxt hüquq-mühafizə orqanlarında baş verən özbaşınalıqlar əsərin baş qəhrəmanı Mehmanın timsalında ifşa olunur. O, vəzifəsinin qanuniliyi naminə öz həyatını qurban verir. Filmin quruluşçu operatoru Əlihüseyn Hüseynov, quruluşçu rəssam Cəbrayıl Əzimovdur. Rollarda Bimbolat Vətayev, Flora Kərimova, Adil İsgəndərov, Rza Təhmasib, Nəcibə Məlikova, Hacıbaba Bağirov, Əliəğa Ağayev, Nəsibə Zeynalova, Muxtar Məliyev, Ceyhun Mirzəyev və başqaları çəkiliblər.

1971-ci ildə isə Azərbaycan film bankına növbəti ekran əsəri daxil olur. Bu, rejissoru Kamil Rüstəmbəyov olan “Axıncı aşırım” filmi idi. Sözügedən film “Azərbaycanfilm” kinostudiyası tərəfindən çəkilib. Kinoadaptasiyada hadisələr sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdə cərəyan edir. Filmdə baş rollarda Məlik Dadaşov, Şahmar Ələkbərov, Həsən Məmmədovla yanaşı, Həsən Turabov, Hamlet Xanızadə, Tamilla Rüstəмова, Adil İsgəndərov kimi bir sıra sənətkarlar iştirak ediblər. Aktyor Adil İsgəndərov bu filmdə “ən yaxşı kişi rolu”na görə 1972-ci ildə Gürcüstanda keçirilən “V Ümumittifaq” festivalında mükafata layiq görülüb. “Axıncı aşırım” filminə sovet dövründə baxıldıqda Kərbəlayi İsmayıl və Qəmlo mənfəi obraz təsiri bağışlayır. Amma müstəqillik illərində bu tendensiya dəyişir və sözügedən şəxslərə başqa rəqəsdən baxmağa sövq edir. Bu filmdə də aktyor oyunu və dialoqlar əla həll

edilib və tamaşaçının təsəvvüründə o illərdə baş vermiş hadisələrin canlanmasına şərait yaradır.

Digər ekranlaşdırılan nəsr əsəri Xalq şairi Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”dır. Sözügedən əsərin kino həlli 1970-ci ildə “Yeddi oğul istəram” adı ilə ekrana çıxıb. Filmin rejissoru Tofiq Tağızadə, ssenari müəllifi isə şairin oğlu, Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğludur. Dram janrında çəkilən bu film qələbəyə inanan komso-molçu oğulların hekayəsidir. “Yeddi oğul istəram” filmi çəkildiyi ildə Azərbaycan SSR “Lenin komsomolu” mükafatına da layiq görülüb. Filmdə Həsən Məmmədov, Ənvər Həsənov, Şahmar Ələkbərov və sair kimi bir sıra dəyərli sənətkarlar yer alıblar. “Yeddi oğul istəram” filmi milli kinomuzda ən uğurlu ekranlaşdırılan nəsr əsərinin ön sırasındadır.

XX əsrin ortalarında dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da ədəbiyyatdan kinoya bir çox interpretasiyalar olunub. Bu filmlərdən biri də yazıçı İsmayıl Şıxlının eyniadlı romanı əsasında Hüseyn Seyidzadənin 1969-cü ildə çəkdiyi “Dəli Kür” tammetrajlı bədii filmidir. Ekranə köçürülən nəsr əsərində əsrin əvvəllərində Azərbaycanın qabaqcıl ziyalılarının formalaşmasından, ilk mütərəqqi pedaqoqların fəaliyyətindən, ziyalıların Cənubi Qafqaz xalqlarına göstərdikləri köməkdən və insanlarda azadlıq şüurunun formalaşmasından söhbət gedir. Film aktrisa Zemfira İsmayılovanın və aktyor Cahangir Mehdiyevin kinoda ilk işidir. Sovet dönməində çəkilən digər filmlər kimi bu film də “Azərbaycanfilm”in istehsalı idi. “Dəli Kür” əsərinin ekranlaşdırılması zamanı müəyyən problemlər yaranıb. Bəzi səhnələr sonradan SSRİ sensurası tərəfindən qayçılanıb. Cahandar ağa əsərdə kazakları öldürdüyü halda bu, filmdən kəsilib. Ümumiyyətlə, əsərlə filmin tandemi möhtəşəm alınıb. Aktyor oyununu, məkanlar, dialoqlar mükəmməl işlənib. Əsəri oxuyan şəxslər üçün filmi seyr etmək başqa bir zövq verir.

Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi, kinorejissor, Arif Babayev 1971-ci ildə nəsr əsərini ekranlaşdırmaq üçün yazıçı Anarın “Gürcü familiası” hekayəsini seçib. Elə filmin ssenari müəllifi də yazıçı Anarın özüdür. Lirik əsər ekranlaşdırılan zaman “Gün keçdi” olaraq adlandırılıb. Dram janrında olan filmdə iki gəncin uğursuz taleyindən bəhs edilir. Anar burada süjeti iki qəhrəmanın taleyi, iki obrazın münasibətləri üzərində qurub. “Gün keçdi” filmində bir sıra fəlsəfi düşüncələrə yer verilib. Baş rolları canlandıran Leyla Şıxlinskaya və Həsən Məmmədov əsərdəki sevgini ekrana çox gözəl daşıyıblar. Ümumiyyətlə Arif Babayev öz yaradıcılığında dəfələrlə ədəbiyyata müraciət edib.

Bəhs etdiyimiz dövrlə birlikdə ümumilikdə Azərbaycan kino industriyası bir sıra mərhələlərdən keçərək müasir dövrə çatıb. Hazırda dəyişən dünyanın tələbi və rəqəmsal texnologiyaların təsiri ilə bu gün Azərbaycan film sahəsi xeyli irəliləyərək yüksələn xətlə davam edir. Bununla yanaşı, mədəniyyət sahəsinə dövlət qayğısını da xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ötən illərdə ekran əsərlərimizin beynəlxalq festivallarda daha geniş miqyasda və uğurlu iştirakı bu dövrün mühüm nəticələrindən biridir.

Bu gün dövlətin bu sahəyə diqqət və qayğısı, o cümlədən, sənətdə öz sözünü deməyə başlayan yeni istedadlı yaradıcı nəslin yetişməsi və təbii ki, bu sənətə illərini vermiş kino xadimlərinin təcrübə və bacarığından səmərəli istifadə milli kinematoqrafiyanın inkişafı üçün yeni bir mərhələ və yaradıcılıq üfəqləri açır.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1.Valeriy Mildon – Что же такое экранизация? – 2011 (səh.12)
- 2.Большая Российская энциклопедия - 2022
- 3.А.Е. Тагинцева – Экранизация литературного произведения как форма интермедиального дискурса (səh.116)
4. Литература и кино – erudit-menu.ru
5. Лиходкина Ирина Александровна – Отражение литературных образов в кинематографе или особенности интерсемиотического перевода – (səh.129)

Минира Вагиф кызы Асланлы ИДЕЯ ПОКАЗА В КИНО РЕШЕНА

Резюме: В статье рассматривается структурное решение показа прозаических произведений как в мировом, так и в азербайджанском кино. Киноэкранизация играет большую роль как в азербайджанском кино, так и в мировом кино. Исследовано влияние адаптации нашей литературы на азербайджанское кино. Сделан анализ содействия прозаическим произведениям развитию отечественного кино в 1960-1980-е годы и их проявлению в кино.

Ключевые слова: экранизация, прозаические произведения, национальное кино, интерпретация, литература, структура, адаптация

Minira Vagif gizi Aslanli THE IDEA OF SCREENING IN THE CINEMA IS SOLVED

Summary: Screening, which is a branch of cinematography, plays an important role in Azerbaijani cinema as well as in world cinematography. The article examines the structural solution of the screening of prose works in foreign countries, as well as in Azerbaijan. The impact of our literature on Azerbaijani cinema is also given some space in the article. The effect of the screening of prose works in the 1960s-1980s on the development of our national cinema is also reflected in the article.

Keywords: screening, prose works, national cinema, interpretation, literature, structure, adaptation

Key words: screening, prose works, national cinema, interpretation, literature, structure, adaptation

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 13.11.2023